

УДК 94:656.8(477)«16/17»

**ФОРМУВАННЯ ПОШТОВИХ ТРАКТІВ НА
ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ
XVII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ.****FORMATION OF POST ROADS IN UKRAINIAN
TERRITORY IN SECOND HALF OF XVII – FIRST
HALF OF XVIII CENTURY****Міронова І. С.,**

доктор історичних наук, доцент, професор
кафедри історії, Чорноморський національний
університет ім. Петра Могила (Миколаїв, Україна),
e-mail: ya.Irina761@gmail.com

Mironova I. S.,

Doctor of History, docent, professor History
Department, Petro Mohyla Black Sea National
University (Mykolaiv, Ukraine),
e-mail: ya.Irina761@gmail.com

На основі архівних документів і наукової літератури у статті висвітлено питання формування поштових трактів на території України в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. Зазначено, що з 1669 р. російський уряд почав розбудову московсько-київського поштового тракту і взяв під власний контроль всі поштові шляхи Гетьманщини. Прокладання поштових трактів відбувалося трьома способами: влаштування внутрішніх поштових шляхів для передачі кореспонденції в межах України, а також до російського кордону; заснування міждержавних трактів; створення тимчасових поштових сполучень під час ведення військових дій або для інших урядових цілей. Особливу увагу приділено розбудові поштових трактів у період правління Олексія Михайловича і Петра I. Доведено, що з другої половини XVII ст. поштова справа на території України була підпорядкована уряду Російської держави.

Ключові слова: Гетьманщина, пошта, московсько-київський поштовий тракт, міждержавні поштові тракти, тимчасові поштові сполучення.

In article author points formation of post roads in Ukrainian territory in second half of XVII – first half of XVIII century according to archival documents and science literature. Featured that since 1669 year Russian government started constructing of Moscow-Kyiv postal path and took under control all postal roads in Hetmanate. Post roads lying were settling in 3 ways: inner post roads arrangement for correspondence transporting within Ukraine, and to Russian border; establishment of interstate postal paths; creation of temporary postal connections during military actions and other governmental purposes. Special attention dedicated for postal tract building up during Olexiy Mykhailovych and Petro I rule. Author proves that since second half of XVII century postal affair in Ukrainian territory was placed under Russian Empire government.

Keywords: Hetmanate, post, Moscow-Kyiv postal path, interstate post roads, temporary postal connections.

Пошта як один з головних засобів комунікації і передачі інформації на відстані є невід'ємною складовою інфраструктури будь-якої держави. За її допомогою здійснюється інформаційний обмін між приватними особами, державними діячами, військовими службовцями тощо. Без зв'язку не може бути здійснено управління державою, збройними силами і транспортом. З іншого боку, пошта є важливою інформаційною зброєю в руках правлячого уряду і засобом контролю за проходженням кореспонденції. З огляду на це, важливим є вивчення історії української пошти у період другої половини XVII – XVIII ст., що супроводжувався інкорпорацією поштових установ Гетьманщини до поштової системи Російської держави, яка стала поштовом до розвитку зв'язку на її території за «російським зразком».

Проблема розвитку поштового зв'язку на території України в другій половині XVII – XVIII ст. знайшла відображення у працях О. Апанович [1], А. Байраківського [2], В. Бізіної [3], О. Гуржія [8], А. Слизькоух [28], а також у наукових публікаціях авторки запропонованої статті [13; 14]. Але, незважаючи на ці праці, питання формування поштових трактів на території України у зазначений період недостатньо розкрито у науковій літературі. На основі праць вказаних авторів, архівного матеріалу, а також із залученням наукової спадщини І. Козловського [11], Г. Максимовича [12], О. Русова [26], Д. Яворницького [35] та ін. авторка ставить за мету висвітлити питання формування поштових трактів на території України за гетьманування Д. Многогрішного, І. Самойловича, І. Мазепи, І. Скоропадського, правління Олексія Михайловича, Петра I та їх нащадків.

Пошта як один з головних засобів комунікації бере свої початки з часів Київської Русі, коли у 885 р. князь Олег офіційно запровадив гінцевий зв'язок [9, с. 7]. На українських землях, що входили до складу Речі Посполитої, поштові перевезення і поштова повинність ґрунтувалися на засадах Магдебурзького права, яке регламентувало їх певні норми і порядок застосування [2, с. 304]. Функціонування пошти в ці часи не було постійним, а перевезення кореспонденції залежало від потреб, терміновості і накопичення [8, с. 167].

Особливого розвитку поштовою зв'язок отримав під час національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, коли гостро відчувалася необхідність у надійній системі доставки листів. У цей період пошта слугувала переважно для відносин з іноземними країнами та для потреб місцевої адміністрації, а не для загального користування [12, с. 67]. За допомогою дипломатичної пошти Б. Хмельницький мав точні відомості про події в Речі Посполитій, Кримському ханстві, Османській імперії, Молдовському князівстві, а також у західноєвропейських країнах [1, с. 208]. Для забезпечення розвитку Гетьманщини, реалізації її внутрішньої і зовнішньої політики використовувалися різні види і форми зв'язку. Так, поштову службу виконували козаци – підпомічники при генеральній і полкових канцеляріях, а також гінці, кур'єри, посланці [2, с. 305].

Наприкінці війни особливо інтенсивним було листування Б. Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем, що зумовило влаштування постійних поштових трактів – доріг, призначених для регулярного перевезення поштової кореспонденції між окремими пунктами. Першим поштовим трактом на території Гетьманщини став шлях Чигирин – Крилов – Черкаси – Переяслав – Баришівка – Ніжин – Путивль [1, с. 208].

На подальший розвиток поштових комунікацій на території України вплинуло гетьманування І. Виговського, який у вересні 1658 р. заключив угоду з урядом Речі Посполитої. Після втечі гетьмана до цієї країни, московський уряд, побоюючись небажаного для нього розвитку подій, і в першу чергу, для контролю над Гетьманщиною, а також для

більш швидкого отримання звісток з українських міст, вирішив взяти під контроль поштові сполучення на території України. Задля цього у 1659 р. він влаштував спеціальний поштовий тракт, який вів із Москви до Путивля – фортеці на рубежі російських земель (нині – Сумська область) [6, с. 89]. Маршрут проходив через міста Лихвин, Белев, Болхов, Карачев, Севськ. Для повного контролю над цим трактом Олексій Михайлович призначав гінцями на поштові стани лише царських дворових людей, які возили царські грамоти і військові донесення. За дотриманням правил проїзду слідували міські воєводи [3, с. 5–6].

Крім заснування тракту від Москви до українського кордону цар взяв під контроль пересилання поштової кореспонденції із українських міст до Москви. Вся кореспонденція гетьмана і старшини війська Запорозького доставлялася спеціальними посылними з козаків [6, с. 120]. Про пересилання листів у Москву воєводи звітували у Розрядний приказ [19, арк. 1–2].

Із 1669 р. опікуватися поштовими справами почав голова Малоросійського приказу А. Матвеев, який відразу взявся за упорядкування московсько-київського поштового тракту [6, с. 121]. Основними причинами для влаштування цього тракту були, по-перше, необхідність зв'язати Москву з українськими містами і, по-друге, військові справи: часто кінцевим пунктом нової поштової дороги були полки будь-якого місцевого воєводи [7, с. 76]. Крім цього, для повного контролю над пересиланням кореспонденції з Гетьманщини до Москви, А. Матвеев обмежив кількість запорозьких гінців, а замість них поштарями призначали солдат із російських полків. Зокрема, про це йшла мова у ст.9 «Глухівських договірних статей», підписаних 6 березня цього року з гетьманом Лівобережної України Д. Многогрішним. Прикметною є ст. 10 договору, за якою гетьману наказувалося влаштувати в українських містах пошту «за московським зразком». Рішенням Глухівської Ради був запроваджений постійний поштовий тракт між Києвом, Ніжином, Батурином та Москвою [33, арк. 1–3зв; 27, с. 159–160].

Наступний поштовий тракт від Москви до українських міст, який проходив через Калугу, Севськ і Глухів, було запроваджено в 1673 р. По цьому тракту передбачалося пересилати не лише урядову кореспонденцію, але й приватні листи [7, с. 77]. Особливим поштовим пунктом, який не міг оминати жоден поштар на цьому тракті, було м. Путивль. Тут знаходилася митниця, де за указом 1663 р. перевірялися всі люди, які їхали з України, у тому числі гінці і поштарі. Прямий проїзд з українського міста Глухова в російську фортецю Севськ дозволявся лише царським послам і гінцям з терміновими повідомленнями військового характеру [6, с. 124]. За відомостями І. Козловського, наприкінці XVII ст. пошта із Москви до Києва ходила ще одним трактом – через Вязьму, Калугу, Севськ і Брянськ [11, с. 508, 510].

17 березня 1674 р. гетьманом Запорозького війська І. Самойловичем був підписаний договір

«Переяславській статті». У нього, як і в попередніх договорах з гетьманами, було включено розділ про гінців і пошту. У ст. 19 договору зазначалося про влаштування пошти в Києві, Ніжині і Батурині. Із цих міст вже наказано було пересилати царю будь-які листи, під якими розумілися звіти воєвод та приватні чолобитні, які до цих пір українською поштою не пересилалися [3, с. 8]. Отже, з одного боку, жителів Лівобережної України зрівняли в правах з жителями тих міст Російської держави, в яких існувала пошта, а з іншого – російський уряд, поширивши на ці землі правило, загальне для всієї Московської держави, зробив пошту знаряддям своєї зовнішньої політики [6, с. 125].

Крім упорядкування поштових трактів між Києвом і Москвою, російський уряд серйозно ставився до влаштування міждержавних поштових шляхів сполучення. Уперше це питання виникло в ході підписання Андрусівського перемир'я 1677 р. між Московським царством і Річчю Посполитою [8, с. 168]. Зрозуміло, що поштові шляхи між цими двома державами не могли оминати Україну. Відповідну постанову було прийнято 14 грудня того ж року, згідно з якою, від Москви поштовий тракт мав проходити через Смоленськ, українські землі – до резиденції польського короля [11, с. 67; 30, с. 964]. Із Києва цей тракт проходив через міста Чернігів, Острог, Жовква, Львів, Люблін, Казимир до Варшави [26, с. 42].

Із 1680 р. відомий ще один поштовий тракт, який пролягав від Сум до Кримського ханства в місто Перекоп, а із Перекопу вів до Батурина. Цей тракт був не постійним, а влаштувався для зв'язків з Кримським ханством під час військових дій або під час ведення переговорів [26, с. 47].

У 1686 р. для відносин польського короля Яна Собеського з Лівобережною Україною і Запорозжям був установлений поштовий пункт у Білій Церкві. Звідти гінці посилалися в Київ, у міста Лівобережної України та в Запоріжжя. Здобуті вісті надходили назад у Білу Церкву і звідти доставлялися в Дубно, Львів і Заслав [35, с. 456]. У цьому ж році государі Іван і Петро видали указ про організацію запорозької пошти [21, арк. 1–2зв]. Цей поштовий тракт пролягав від Запоріжжя до Полтави, Охтирки, Севська, Калуги і до Москви [8, с. 169].

Отже, на кінець XVII ст. чітко визначилися сім головних напрямків зв'язку українських міст з Московським царством, Річчю Посполитою і Кримським ханством.

Поштові перетворення в Російській державі, які здійснювалися при Петрі I, безпосередньо впливали на розвиток поштової справи в Україні, оскільки ставили на меті остаточно зв'язати поштовими шляхами ці дві країни і через українські міста прокласти поштові дороги до інших країн, таких як Річ Посполита, Османська імперія і Кримське ханство. На початку XVIII ст., за даними «Реєстра о трактах», українські гінці їздили суходільними шляхами, які вели від Києва до Константинополя через Молдовське князівство: перший пролягав через Бендери і Буджацький степ, другий тракт

вів через Валахію до Сорок, Ясс і Галаца. Наступний, третій, тракт пролягав від Києва до Варшави, а звідти – до Смоленська, і четвертий тракт простягався від Сум до Перекопу, а далі – до Кримського ханства, і називався «Муравським шляхом» [26, с. 1–3].

У цей період швидка гоньба на московсько-київському тракці занепала, тому опікуватися цими питаннями почав гетьман І. Мазепа, який просив Петра I відновити пошту в Гетьманщині. Цар наказав влаштувати поштову гоньбу через Київ у Білу Церкву, де тоді знаходилася резиденція І. Мазепи [20, арк. 693]. У 1703 р. були поновлені старі і влаштовані нові поштові тракти від Москви через Севськ, Батурин, Ніжин, Київ до Білої Церкви [31, с. 36] і від Глухова до Перевалочної [20, арк. 693], а в 1707 р. – між Києвом і Жовквою [16, арк. 1–2зв; 17, арк. 1–2зв].

Після І. Мазепи розвитком поштової справи в Гетьманщині займався І. Скоропадський. Поштові стани існували на багатьох шляхах, що в різних напрямках розходилися від його резиденції в Глухові – у Річ Посполиту, Кримське ханство, Слобожанщину, Росію. За І. Скоропадського склалися й нові напрямки, по яких надходила кореспонденція. Зокрема, наприкінці 1708 р. Петро I після подій, пов'язаних з переходом І. Мазепи на бік шведів, перебував у Полтаві. Проте незабаром він планував перевести свою армію до м. Суми, де намагався розмістити «гаупт-квартиру». Так, І. Скоропадському довелося зайнятися організацією пошти між цими містами [8, с. 171].

Крім внутрішніх і міждержавних поштових трактів у роки військових дій відкривали тимчасові поштові сполучення. Зокрема, у роки Північної війни, в яку були втягнуті Росія і Україна, для керівництва військами Петру I потрібен був постійний і надійний поштовий зв'язок. У зв'язку з цим, на початку війни був влаштований поштовий тракт до Воронежа і далі – до Азова, який пролягав через українські міста [3, с. 9]. До кінця 1708 р. поштовий тракт з'єднав Бихів з Черніговом через Гомель [6, с. 203–204].

У 1719 р. було підраховано відстань поштових шляхів, які вели від Москви в українські міста, після чого був складений розклад поштових трактів. Згідно з розкладом, російсько-українська поштова лінія нараховувала сім поштових трактів: 1) від Москви через Глухів і Чернігів до Стародуба (820 верст); 2) від Москви через Кролевець до Батурина (628 верст); 3) від Москви через Батурин до Прилук (734 версти); 4) від Москви до Ніжина (675 верст); 5) від Москви через Калугу, Болхов, Севськ, Путивль до Переяслава (795 верст); 6) від Москви через Тулу до Прилук (674 версти); 7) від Москви через Калугу, Болхов, Севськ, Путивль до Києва (960 верст). Окремо шлях із Глухова до Києва нараховував 420 верст [24, арк. 72–73].

Нашадки Петра I у поштовій справі слідували шляхом, ним вказаним. Головна діяльність була направлена на повсюдне влаштування пошт [4, с. 25]. Один із перших указів Катерини I, який

стосувався врегулювання поштової справи в Гетьманщині, був виданий для налагодження роботи московсько-київського тракту. Згідно з указом імператриці від 25 квітня 1725 р. київський генерал-губернатор І. Трубецької влаштував у Києві поштовий двір для кінної пошти між Києвом – Москвою, Санкт-Петербургом і Глуховим. Він мав знаходитися на майдані в центральній частині Подолу [32, арк. 1–2; 3, с. 11].

Імператриця Анна Іоанівна звернула увагу на створення пошт, які б мали слугувати не тільки військовим, але й державним і громадським справам. Така ординарна (державна) ямська пошта була утворена в 1733 р. Сенатським указом від 22 лютого цього року гетьманові Д. Апостолю було наказано влаштувати від Курська до українського кордону поштовий тракт і утримувати на кожній станції по три коні [31, с. 64].

Російсько-турецька війна 1735–1739 рр. зумовила створення нових, але, переважно, тимчасових поштових трактів. У 1736 р. генерал армії Х. Мініх просив влаштувати поштовий тракт від Тули до Воронежа і далі до фортеці св. Анни [34, с. 219]. Ямська канцелярія взяла на себе облаштування тракту на першій половині шляху, а другу половину шляху, який проходив через українські міста, взяла на себе військова колегія. Влаштування пошт у Слобідській Україні було доручено генерал-ад'ютанту Я. Шаховському [23, арк. 169].

Необхідність у спостереженні за подіями, що відбувалися в Кримському ханстві й Османській імперії під час війни, зумовили до заснування окремої «особливої пошти» від Москви до Києва для скорішої доставки указів уповноваженим міністрам, які вели переговори з представниками турецького уряду. Цей тракт був прокладений згідно з указом Анни Іоанівни від 20 червня 1737 р. паралельно з існуючим поштовим [25, арк. 1–2]. 1 вересня 1738 р. був виданий царський указ про влаштування тракту від Москви через Калугу, Севськ і Глухів до Києва [18, арк. 153; 22, арк. 313]. Після закінчення війни тимчасові поштові тракти ліквідували [28, с. 69].

Подальшого розвитку поштова справа набула в період правління Єлизавети Петрівни, яка розуміла її важливу роль для імперії. Окрему увагу вона приділяла поштовим питанням в Україні, що було пов'язано з укладанням 7 вересня 1741 р. Константинопольського мирного договору, за яким кордони України посунулися до Криму і встановилася влада Російської імперії над Запоріжжям, втрачена нею за Адріанопольським миром 1713 р. [5, с. 14]. Для зв'язку з цією територією, а також із Києвом та іншими українськими містами було налагоджено поштове сполучення.

Крім влаштування цієї пошти, до років правління Єлизавети Петрівни належить заснування й так званої «фруктової пошти». Відповідні суходільні тракти було прокладено у 1744 р. через українські міста для перевезення із Астрахані до царського двору фруктів [29, с. 265]. Другу «фруктову пошту»

проклали від Константинополя до Києва – на Острогожськ, Богодухів, Охтирку, Гадяч, Лохвиці, Прилуки, Єдлунівку і Бровари [31, с. 73]. Ці пошти працювали регулярно упродовж всього правління імператриці.

У 1752 р. був відновлений поштовий тракт від Москви до Києва, який йшов тепер через Глухів – Кролевець – Батурин – Борзну – Козелець до місця призначення. Увесь тракт нараховував 852 версти [22, арк. 122].

В останні роки правління Єлизавети Петрівни і 6-місячне правління Петра III організація перевезення поштової кореспонденції вирізнялася безладом. Не кращим був стан поштової справи і в перші 17 років правління Катерини II. Лише з часу вступу в управління поштовим відомством графа О. Безбородька почалися суттєві перетворення у цій частині [10, с. 624–625].

Отже, історичні події середини XVII ст. призвели до «поглинання» російським урядом поштових установ Гетьманщини. Запровадження нових поштових трактів було зумовлено, у першу чергу, політичними мотивами, що ґрунтувалися на повному контролі московським царем України. Формування основної мережі власне російського поштового зв'язку розпочалося з відновлення низки існуючих поштових трактів і упорядкування московсько-київського тракту, за допомогою якого здійснювався зв'язок між обома країнами. Петру I, крім мети остаточно зв'язати поштовими шляхами Росію і Україну, необхідна була українська поштова лінія для встановлення і поширення зв'язків з Річчю Посполитою, Османською імперією і Кримським ханством. Прокладання поштових трактів відбувалося трьома способами: влаштування внутрішніх поштових шляхів для передачі кореспонденції в межах України, а також до російського кордону; заснування міждержавних трактів; створення тимчасових поштових сполучень під час ведення військових дій або для інших урядових цілей. Таким чином, з другої половини XVII ст. поштова справа на території України була підпорядкована уряду Російської держави.

Список використаних джерел

1. Апанович, ОМ., 1991. 'Розповіді про запорозьких козаків', Київ: *Дніпро*, 335 с.
2. Байраківський, АІ., Уваров, РВ., 2001. 'З історії української пошти', *Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Зб. статей*, Київ: *НАН України. Ін-т історії України*, Вип.16, с.304–310.
3. Бизина, ВГ., 2000. 'Из истории украинской почты (К 225-летию Киевского почтамта)', Киев: *[Б. и.]*, 91 с.
4. Бржозовский, О., 1855. 'Историческое развитие постановлений русского законодательства по почтовой части', Казань: *Издание И. Дубровина*, 68 с.
5. Бухаров, ДН., 1878. 'Россия и Турция. От возникновения политических между ними отношений до Лондонского трактата 13/25 марта 1871 года (включительно). Исторический очерк', Санкт-Петербург: *В тип-фиги Ф. С. Суцинского*, 236 с.
6. Вигилев, АН., 1990. 'История отечественной почты', Москва: *Радио и связь*, 312 с.
7. Виташевская, МН., 1962. 'Старинная русская почта', Москва: *Связьиздат*, 80 с.
8. Гуржій, О., 2002. 'Пошта гетьманщини в другій половині XVII – XVIII ст.', *Проблеми історії України: факти, судження,*

пошуки. Зб. наук. праць, Київ: Інститут історії України НАН, Вип.6, с.167–181.

9. Еськов, Г., 2004. 'Почта: вчера, сегодня, завтра', *Скиф*, 24 марта, с.7.

10. Карнович, ЕП., 1884. 'Русские почты в XVII и начале XVIII столетий', *Исторический вестник*, №3, с.615–625.

11. Козловский, ИП., 1913. 'Первые почты и первые почтмейстеры в Московском государстве'. Т.I, Варшава: *Тип-фигя Варшавского учебного округа*, 536 с.

12. Максимович, ГЯ., 1913. 'Деятельность Румянцева–Задунайского по управлению Малороссией'. Т.I, Нежин: *Тип-фигя В. К. Меленевского*, 400 с.

13. Міронова, ІС., 2009. 'Історія київської пошти (друга половина XVII – XIX ст.)', *Гілея: зб. наук. праць*, Київ, Вип.29, с.17–26.

14. Міронова, ІС., 2008. 'Розвиток козацької пошти в Україні в другій половині XVII – XVIII ст.', *Південний архів. Історичні науки: зб. наук. праць*, Херсон: *Вид-во ХДУ*, Вип.28–29, с.112–118.

15. Мухін, В., Мороз, В., Дюков, П. та ін. 2002. 'Від гінця до Інтернету. Нариси з історії української пошти', Київ: *[Б. в.]*, 327 с.

16. 'Російський державний архів давніх актів, м. Москва', Ф.124, Оп.4, Спр.60, арк.1–2 зв.

17. Там само, Ф.124, Оп.4, Спр.62, арк.1–2 зв.

18. Там само, Ф.162, Оп.1, Кн.1, Спр.1, арк.153.

19. Там само, Ф.210, Оп.20, Спр.26, арк.1–2.

20. Там само, Ф.229, Оп.2, Спр.122, арк.693.

21. Там само, Ф.229, Оп.5, Спр.136, арк.1–2 зв.

22. Там само, Ф.342, Оп.1, Спр.49, арк.313.

23. Там само, Ф.342, Оп.1, Спр.172, арк.169.

24. Там само, Ф.342, Оп.1, Спр.200, арк.72–73.

25. 'Російський державний історичний архів, м. Санкт-Петербург', Ф.1289, Оп.1, Спр.4, арк.1–2.

26. Русов, АА., 1876. 'Русские тракты в конце XVII и начале XVIII веков и некоторые данные о Днепре из атласа конца прошлого столетия', Киев: *Тип-фигя М. П. Фрица*, 104 с.

27. Слабченко, МЕ., 1925. 'Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны'. Т.IV, Харьков: *Госуд. изд-во Украины*, 329 с.

28. Слизькоух, А., 2008. 'Заходи малоросійського генерал-губернатора П. О. Румянцева по реформуванню поштового зв'язку в Україні', *Український історичний збірник*, Київ: *Інститут історії України НАН України*, Вип.11, с.66–79.

29. 'Собрание законов по управлению почтовому'. В 6-ти т. Т.I (1649–1762 гг.), 1846, Санкт-Петербург: *Тип-фигя Е. Фишера*, 372 с.

30. Соколов, НИ., 1900. 'Ямская гоньба и почта в русской литературе', *Почтово-телеграфный журнал*, №8, с.952–969.

31. Хрущов, ИП., 1884. 'Очерк ямских и почтовых учреждений от древних времен до царствования Екатерины II', Санкт-Петербург: *Издание А. С. Суворина*, 87 с.

32. 'Центральний державний історичний архів України, м. Київ', Ф.220, Оп.1, Спр.299, арк.1–2.

33. Там само, Ф.228, Оп.1, Спр.38, арк.1–3 зв.

34. Шедлинг, МЮ., 1926. 'Очерки по истории мировой почты'. Ч.2, Москва: *«Жизнь и техника связи»*, 255 с.

35. Яворницький, ДІ., 1990. 'Історія запорозьких козаків'. Т.1, Київ: *Наук. думка*, 592 с.

References

1. Apanovych, OM., 1991. 'Rozpovidi pro zaporoz'kyh kozakiv (Stories about Zaporozhian Cossacks)', Kyi'v: *Dnipro*, 335 s.
2. Bajrakiv's'kyj, AI., Uvarov, RV., 2001. 'Z istorii ukrai'ns'koi' poshty (From the history of Ukrainian mail)', *Istorija Ukrai'ny. Malovidomi imena, podii, fakty. Zb. statej*, Kyi'v: *NAN Ukrai'ny. In-t istorii' Ukrai'ny*, Vyp.16, s.304–310.
3. Bizina, VG., 2000. 'Iz istorii ukrainskoj pochty (K 225-letiju Kievskogo pochтамта) (From the history of Ukrainian Post (to the 225th anniversary of the Kiev Post Office))', Kiev: *[B. i.]*, 91 s.
4. Brzhozovskij, O., 1855. 'Istoricheskoe razvitie postanovlenij russkogo zakonodatel'stva po pochtovoj chasti (The historical development of the decisions of the Russian legislation on the postal part)', Kazan': *Izdanie I. Dubrovina*, 68 s.

5. Buharov, DN., 1878. 'Rossija i Turcija. Ot vzniknovenija politicheskikh mezhdu nimi otoshnenij do Londonskogo traktata 13/25 marta 1871 goda (vključitel'no). Istoricheskij ocherk (Russia and Turkey. From the emergence of political relations between them to the London Treaty of March 13/25, 1871 (inclusive). Historical essay)', Sankt-Peterburg: *V tip-fii F. S. Sushhinskogo*, 236 s.
6. Vigilev, AN., 1990. 'Istorija otechestvennoj pochty (The history of domestic mail)', Moskva: *Radio i svjaz*, 312 s.
7. Vitashevskaja, MN., 1962. 'Starinnaja russkaja pochta (Old Russian Post)', Moskva: *Svjaz izdat*, 80 s.
8. Gurzhij, O., 2002. 'Poshta get'manshyny v drugij polovyni XVII – XVIII st. (Hetmanate's post in the second half of the seventeenth and eighteenth centuries)', *Problemy istorii' Ukrai'ny: fakty, sudzhennja, poshuky. Zb. nauk. prac'*, Kyi'v: *Institut istorii' Ukrai'ny NAN*, Vyp.6, s.167–181.
9. Es'kov, G., 2004. 'Pochta: vchera, segodnja, zavtra (Mail: yesterday, today, tomorrow)', *Skif*, 24 marta, s.7.
10. Karnovich, EP., 1884. 'Russkie pochty v XVII i nachale XVIII stoletij (Russian mail in the XVII and early XVIII centuries)', *Istoricheskij vestnik*, №3, s.615–625.
11. Kozlovskij, IP., 1913. 'Pervye pochty i pervye pochtmestery v Moskovskom gosudarstve (The first mail and the first postmaster in Moscow State)'. T.I, Varshava: *Tip-fija Varshavskogo uchebnogo okruga*, 536 s.
12. Maksimovich, GJa., 1913. 'Dejatel'nost' Rumjanceva–Zadunajskogo po upravleniju Malorossiej (Rumyantsev – Zadunaisky activities for managing Little Russia)'. T.I, Nezhin: *Tip-fija V. K. Melenevskogo*, 400 s.
13. Mironova, IS., 2009. 'Istorija kyi'vs'koi' poshty (druga polovyna XVII – XIX st.) (The history of the Kiev post (the second half of the XVIII – XIX centuries))', *Gileja: zb. nauk. prac'*, Kyi'v, Vyp.29, s.17–26.
14. Mironova, IS., 2008. 'Rozvytok kozac'koi' poshty v Ukrai'ni v drugij polovyni XVII – XVIII st. (Development of Cossack mail in Ukraine in the second half of the XVII – XVIII century)', *Pivdennyj arhiv. Istorychni nauky: zb. nauk. prac'*, Herson: *Vyd-vo HDU*, Vyp.28–29, s.112–118.
15. Muhin, V., Moroz, V., Djukov, P. ta in. 2002. 'Vid gincja do Internetu. Narysy z istorii' ukrai'ns'koi' poshty (From poker to the internet. Essays on the history of Ukrainian mail)', Kyi'v: [B. v.], 327 s.
16. 'Rosijs'kyj derzhavnyj arhiv davnih aktiv, m. Moskva (Russian State Archive of Old Acts, Moscow)', F.124, Op.4, Spr.60, ark.1–2 zv.
17. Tam samo, F.124, Op.4, Spr.62, ark.1–2 zv.
18. Tam samo, F.162, Op.1, Kn.1, Spr.1, ark.153.
19. Tam samo, F.210, Op.20, Spr.26, ark.1–2.
20. Tam samo, F.229, Op.2, Spr.122, ark.693.
21. Tam samo, F.229, Op.5, Spr.136, ark.1–2 zv.
22. Tam samo, F.342, Op.1, Spr.49, ark.313.
23. Tam samo, F.342, Op.1, Spr.172, ark.169.
24. Tam samo, F.342, Op.1, Spr.200, ark.72–73.
25. 'Rosijs'kyj derzhavnyj istorychnyj arhiv, m. Sankt-Peterburg (Russian State Historical Archives, St. Petersburg)', F.1289, Op.1, Spr.4, ark.1–2.
26. Rusov, AA., 1876. 'Russkie trakty v konce XVII i nachale XVIII vekov i nekotorye dannje o Dnepre iz atlasa konca proshlogo stoletija (Russian roads in the late 17th and early 18th centuries and some data on the Dnieper from the atlas of the end of the last century)', Kiev: *Tip-fija M. P. Frica*, 104 s.
27. Slabchenko, ME., 1925. 'Organizacija hozjajstva Ukrainy ot Hmel'nishhiny do mirovoj vojny (Organization of Ukraine's economy from Khmelnytsia to World War)'. T.IV, Har'kov: *Gosud. izd-vo Ukrainy*, 329 s.
28. Slyz'kouh, A., 2008. 'Zahody malorosijs'kogo general-gubernatora P. O. Rumjanceva po reformuvannju poshtovogo zv'jazku v Ukrai'ni (Events of the Little Russian Governor-General P.O. Rumyantsev on postal reform in Ukraine)', *Ukrai'ns'kyj istorychnyj zbirnyk*, Kyi'v: *Institut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny*, Vyp.11, s.66–79.
29. 'Sobranie zakonov po upravleniju pochtoomu (Collection of laws on postal management)'. V 6-ti t. T.I (1649–1762 gg.), 1846, Sankt-Peterburg: *Tip-fija E. Fishera*, 372 s.
30. Sokolov, NI., 1900. 'Jamskaja gon'ba i pochta v russkoj literature (Pitching and mail in Russian literature)', *Pochtovo-telegrafnyj zhurnal*, №8, s.952–969.
31. Hrushhiv, IP., 1884. 'Ocherk jamskih i pochtovyh uchrezhdenij ot drevnih vremen do carstvovanija Ekateriny II', Sankt-Peterburg: *Izdanie A. S. Suvorina*, 87 s.
32. 'Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrai'ny, m. Kyi'v (Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv)', F.220, Op.1, Spr.299, ark.1–2.
33. Tam samo, F.228, Op.1, Spr.38, ark.1–3 zv.
34. Shedling, MJu., 1926. 'Ocherki po istorii mirovoj pochty (Essays on the history of world mail)'. Ch.2, Moskva: «*Zhizn' i tehnika svjazi*», 255 s.
35. Javornyc'kyj, DI., 1990. 'Istorija zaporoz'kyh kozakiv (History of Zaporozhye Cossacks)'. T.1, Kyi'v: *Nauk. dumka*, 592 s.

* * *